

Tajomstvá Liptovskej čipky

Mária Čobrdová, Marta Hauserová a kolektív

Z liptovskej paličkovanej čipky

Jedným z osobitých regiónov tradičnej kultúry a zároveň paličkovanej čipky na Slovensku je Liptov. Rozprestiera sa na severe Slovenska na hornom toku rieky Váh, medzi Vysokými a Nízkymi Tatrami a siaha od Štrby po Kralovany. Drsné prírodné a ťažké ekonomické podmienky života obyvateľov, popri ostatných faktoroch, ovplyvňovali aj tradičný odev a jeho výzdobu. Medzi charakteristické výzdobné techniky používané v Liptove patrila aj paličkovaná čipka.

Zachovalo sa len málo archívnych údajov o paličkovanej čipke na Liptove. Najstarší známy údaj pochádza z roku 1772, a to z protokolu obce Sielnica, kde sa píše: „**Kterakolvek by žena neb nevesta bud' to z vyššieho tak i z nižšieho stavu opovážila sa na svojich čepcäch tie diabolské chvosty t. j. dlhie čipky nosiť, taková musí byť štráffaná f. 2 na chrám Boží a to tolikrát, koli by sa u nej videlo.**“ (10)

Zákaz, nie ojedinelý z územia Slovenska, svedčí o pomerne rozšírenom aplikovaní čipiek na dobovom odevu a tiež o snahe vyšších svetských a cirkevných kruhov zamedziť zdobenie odevu obyčajných ľudí a usmerniť jeho zhotovovanie. Na základe tohto nariadenia predpokladáme, že vo vidieckom prostredí Liptova sa už v tomto období vyrábala a používala paličkovaná čipka.

V roku 1796 založil prefekt likavsko-hrádckého komorského panstva František Wisner v Liptovskom Hrádku Lesnícky inštitút, ktorého súčasťou bola škola pre dievčatá. Alojz Mednyanský o nej v roku 1822 píše ako o *Štátnej pletiarскеj a odbornej škole pre dievčatá*. V roku 1877 Béla Majláth uvádza, že v Liptove pletú uzlované čipkové čepce. (11)

Výstava výšiviek v Martine v roku 1887 bola príležitosťou predstaviť širokej slovenskej verejnosti zdobené odevné súčasti tradičného odevu zo všetkých regiónov Slovenska. Paličkovaná čipka z Liptova (12) bola na výstave prezentovaná na čepcoch z Lubele, Kanskej, Ivachnovej, zo Sielnice a z Ploštína. (10) V dotazníkoch dialektologického výskumu Františka Pastrnka z roku 1893 nachádzame niekoľko údajov o čipkách na čepcoch. V Černovej „*ženy majú čepce z čipák – skoro po plecía siahajúce*“, (13) v Likavke nosia „*čepiec s dlhými ušami, pletený doma*“, no od roku 1888 „*čepce tie už mnohé ponechali a nosia kratšie*“. (14) Z Liptovských Sliačov pochádza údaj, že „*okrasa žien je výlučne čepiec, z doma klepcovaných čipiek shotovený, ktoré až nižie brady visia*“. (15) Pavol Socháň uvádza, že čepce s dlhými čipkami nazývajú *keťišmi*. (12)

Liptovské čepce boli vystavené aj na *Národopisnej výstave československej v Prahe* v roku 1895. (16) Koncom 19. storočia sa robili čepcové čipky v Liskovej, odkiaľ sa predávali do Hubovej, Švošova, Stankovian, Komjatnej a do Dúbravy. V Sokolčoch sa pletli čipky aj do Kríža, Paludze, Palúdzky, Bodíc a Vlašiek. (17) Z roku 1913 pochádza údaj, že čipkové čepce nosili aj v *Závažnej Porube* a v *Dovalove*. (18)

Marie Smolková a Regina Bíbová vo svojej práci z roku 1908 uvádzajú, že čipky sa robili aj v *Lúčkach, Ludrovej, Kanskej a Liptovských Sliačoch*. Okrem opisu čipiek a spôsobu ich pletenia autorky zaznamenávajú i ďalšie údaje, ktoré súvisia s paličkovanou čipkou.

Predmety potrebné na paličkovanie čipiek – paličky a vankúš – sa dedili z matky na dcéru a neustále sa dopĺňali. Vyrábali ich mužskí príbuzní – manželia, otcovia, ale aj mládenci pre svoje dievčatá. Ich výzdoba odrážala blízkosť vzťahu darcu a obdarovaného.

Okraj krčného výstrihu býval lemovaný nazberanou, nie širokou paličkovanou čipkou červenej farby, pre *Liptov* nezvyklej. Úzka červená čipka (postupne pribudli ďalšie farby) lemovala okraj čepca. Farba čipky harmonizovala s farbou výšivky. Tieto jednoduché čipky, známe v okolí *Starých Hôr* ako *grošovky*, naučila pliesť obyvateľky *Liptovskej Lúžnej* a *Liptovskej Osady* žena, ktorá sa sem prisťahovala z okolia *Starých Hôr*. V 20. storočí paličkované čipky postupne nahradili háčkované čipky.

Čepce tvorili pokrývku hlavy vydatej ženy, označovali jej stav, a tým aj postavenie v rodine a dedinskej komunite. Nasadzovali sa na účes, ktorý následne podmieňoval tvar čepca. V chladnejšom období sa na čepci nosila šatka, prípadne aj vlniak.

Na sviatočný, ale predovšetkým na obradový čepiec bola sústredená výzdoba, na čo používali drahší materiál, náročnejšie techniky zhotovenia alebo výzdoby. Čepiec patrí medzi archaické odevné súčasti, ktoré si svoj tvar uchovali len v málo pozmenenej podobe v niektorých oblastiach *Slovenska* až do prvej polovice 20. storočia. (20)

Vo väčšej časti *Liptova* sa nosili čepce bielej farby, so širokou čelenkou – prednou časťou čepca, ktorá pokrývala hlavu nositeľky od čela takmer až po koniec temena. Čepce vytvárali svojou farbou príťažlivý kontrast s tmavými modrotlačovými sukňami alebo zásterami.

Dominantné, široké biele čipky z čelenky čepca sa nosili v dedinách od *Liptovského Hrádku* po *Stankovany*, s výnimkou troch dedín pri *Ružomberku*, a to *Liptovskej Lúžnej*, *Liptovskej Osady* a *Liptovských Revúc*.

Aktívne nosenie čepcov od konca 19. storočia postupne zaniklo najmä vplyvom migrácie obyvateľstva, rozvoja priemyslu a dopravy, vzdelanosti, prenikania kultúry mesta do vidieckeho prostredia a súdobej módy. Ich nosenie sa najdlhšie udržalo v dedinách okolo *Ružomberka*, predovšetkým v *Liptovských Sliachoch*, kde mali nevesty vo výbave aj 30 čepcov. Úprava čepca na hlave nositeľky závisela od príležitosti. Na sviatočné príležitosti sa nosili zvyčajne naškrobené konce čelenky, voľne visiace vedľa tváre.

Pri práci sa konce zasúvali za šatku poskladanú do pása a uviazanú na čepci okolo hlavy.

V súčasnosti sa čepce využívajú pri vystúpeniach folklórnych súborov a skupín, zriedkavo aj pri rodinných obradoch (svadba). Jednotlivé vzory a ich kompozícia na ploche čipky, ktorá mala v poslednej štvrtine 19. storočia rozmery približne 9×50 cm, sa v jednotlivých častiach regiónu a v jednotlivých obdobiach menili.

V najvýchodnejšej časti okolia *Liptovskej Kokavy* sa robili čipky s charakteristickou kosou širokou riečičkovou časťou – driekom, do ktorej čipkárka umiestňovala vzory. Okraj, ktorý lemoval nositeľke tvár, mal malé zúbky. Takto robená čipka mala určitú pružnosť a lepšie priliehala k tvári. Kosú riečičku postupne nahradili úzke paralelné pásy s malými vzormi, čím čipka stratila pružnosť. Vzory sú symetricky umiestňované od stredu jej celkovej dĺžky. V tejto oblasti sa stretávame aj s motívom, ktorý sa opakuje v rôznych veľkostiach a zoskupeniach i v ďalších častiach *Liptova*. Sú to väčšie, rôzne pletené okrúhle motívy – *oká*. Ich veľkosť je v porovnaní s rovnakým vzorom z okolia *Liptovského Mikuláša* menšia. Čepcové čipky z *Liptovskej Kokavy* a okolia sú z liptovských čepcových čipiek najmenšie.

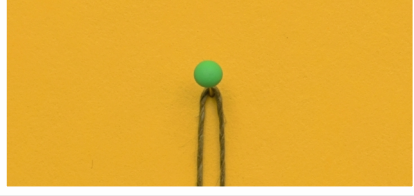
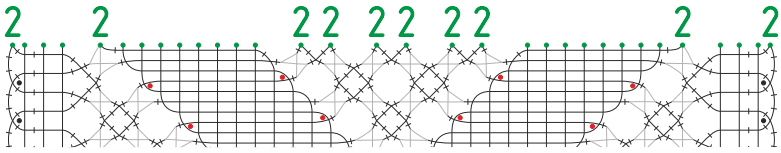

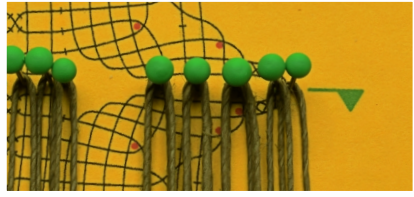

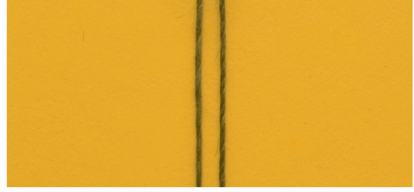

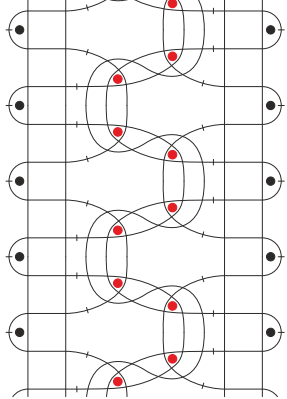

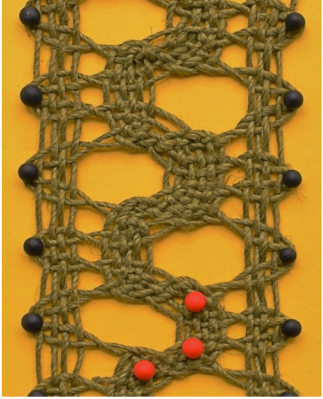
Strednú časť *Liptova* v okolí *Liptovského Mikuláša (Smrečany)* charakterizuje čipka so širokou strednou časťou – *dienkom*, rovnako pleteným šikmo, čím si čepiec zachoval určitú pružnosť s viacerými variantmi vzorov. Driek lemuje nešíroký rad s veľkými *okami* v rôznom zoskupení a okraj čipky uzatvárajú malé zúbky. Veľké *oká* na čipke sú typické pre čepce tejto oblasti.

V okolí *Ružomberka* sa nosenie a robenie čipky udržalo najdlhšie v *Liptovských Sliačoch*. Vývoj čepcovej čipky prešiel viacerými zmenami. Pôvodný, skoro rovný tvar čipky s rozmermi 9 – 10 cm šírky a 50 – 53 cm dĺžky sa v priebehu prvej polovice 20. storočia zmenil. Čipka nadobudla tvar poloblúka s vnútornou kratšou stranou, ktorá na čepci lemovala tvár nositeľky. Vonkajšia dlhšia strana sa prišivala k čepcovému *dienku* – zadnej časti čepca. Zväčšila sa šírka čipky na 13 – 17 cm a dĺžka zadného okraja čipky dosahovala aj 70 cm; dĺžka predného kratšieho okraja mala 40 – 50 cm. Z technických prvkov sa najviac používalo *plátenko*, *opletané plátenko*, *polpár*, *viacpárový pletenec*, rôzne druhy *hrachovinky*, *dierky* a *opletanie*.

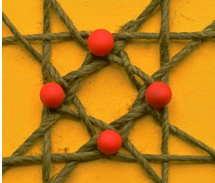
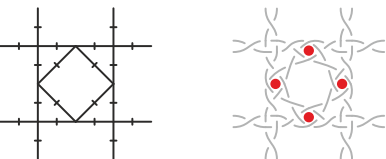
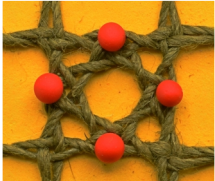

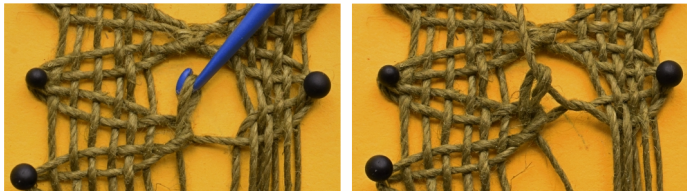
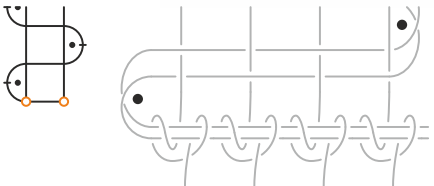

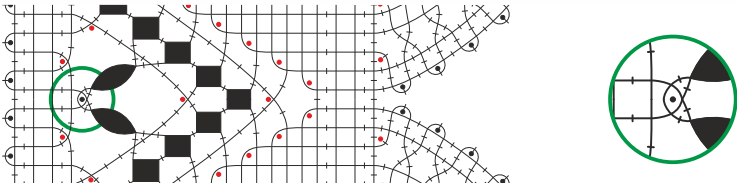
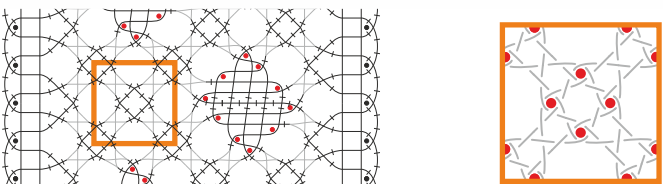

Použitá symbolika

Snaha odovzdať naše vedomosti a skúsenosti budúcim generáciám čipkároek nás utvrdzuje v nutnosti šíriť vzory v *grafickej podobe*. V našich predlohách používame nasledovnú symboliku:

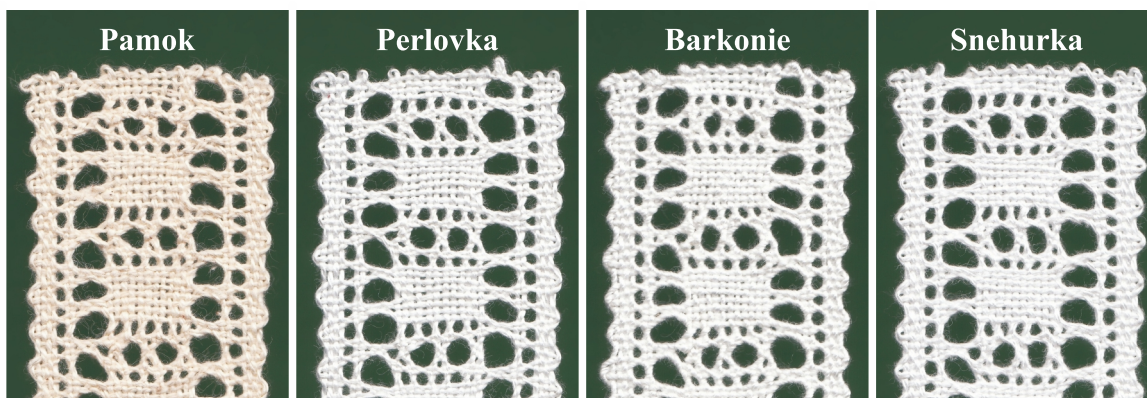
symbol	fotografia	opis symbolu
		Zelená bodka znázorňuje miesto pichania špendlíka, začiatok jedného alebo viacerých párov.
		Počet začínajúcich párov je vyjadrený počtom čiar vychádzajúcich z bodky. Číslica ich počet len zdôrazňuje, ak ich je v tomto mieste viac ako 1.
		Oblasť začiatku na neprehľadnom mieste označuje nožička zástavky. Smer práce naznačuje zástavka. Viac o začiatkoch nájdete na strane 26 .
		Jedna niť. Symbol sa používa, ak je potrebné pár rozdeliť, pri čom každá z nití pokračuje iným smerom.
		Pár nití.
		Krútenie jedného páru nití. Počet krátkych čiarok vyjadruje počet krútení.
		Čierna bodka znázorňuje miesto pichania špendlíka, špendlík na tomto mieste zostáva zapichnutý až do naškrobenia čipky.
		Červená bodka znázorňuje miesto pichania pomocného špendlíka, ktorý sa čoskoro vytiahne. Viac o pomocných špendlíkoch nájdete na strane 26 .

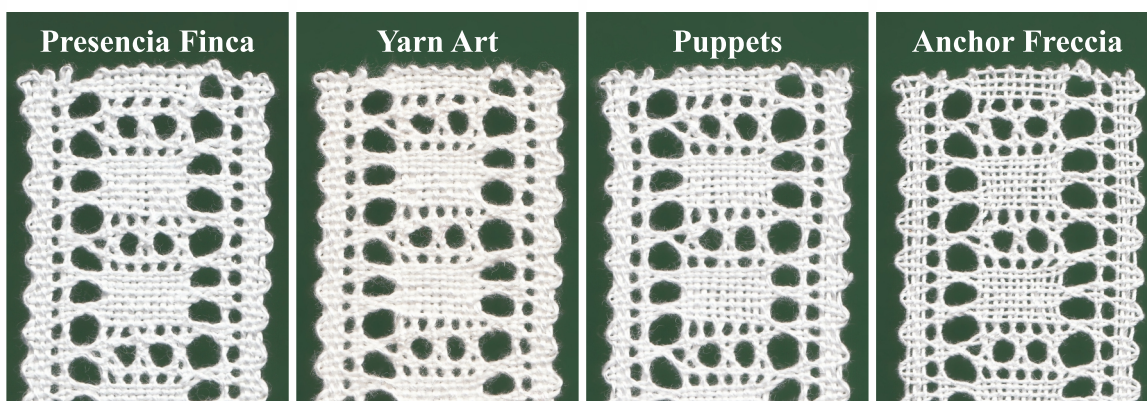
symbol	fotografia	opis symbolu
		<p>Dvojpárový pletenec.</p>
		<p>Lístoček (vytvorený z dvoch párov).</p>
		<p>Ploštička (vytvorená z dvoch párov).</p>
		<p>Otvorená hrachovinka.</p>
		<p>Uzavretá hrachovinka.</p>
		<p>Pripojenie háčikom. Jedna niť vodiaceho páru sa háčikom prevlečie cez očko. Cez vzniknutú slučku sa prevlečie druhá niť vodiaceho páru.</p>
		<p>Miesto ukončenia páru dvojicou ripsových uzlíkov okolo vodiaceho páru.</p>
	<p>Zelený rámik zobrazuje zväčšenú časť nákresu. Pôvodný aj zväčšený nákres sú vykreslené dopodrobna</p>	
	<p>Oranžový rámik zobrazuje zväčšenú časť nákresu. Pôvodný nákres nie je dopodrobna vykreslený, lebo by bol neprehľadný.</p>	

Na pletenie čipiek sa pôvodne používali domácky pradené ľanové nite, ktoré sa potom bielili. Od polovice 20. storočia sa používala už len kupovaná bavlnená niť *Pamok*. *Pamok* sa už v dnešnej dobe nevyrába. Preto sa autorky knihy rozhodli pre podobnú, aj keď nie identickú pradzu, ktorá je na Slovensku dostupná, pre 100% bavlnenú *Perlovku* od českého výrobcu. *Perlovka TEX 60x2* je niť pozostávajúca z dvoch vlákien, pri čom 1000 metrov vlákna váži 60 g. Niť má 6 krútení na 1 cm dĺžky nite. Z *Perlovky* sú prepaličkované ukážky v tejto knihe. Pre zahraničné čipkárky sme pripravili krátky zoznam priadzí, ktoré predstavujú alternatívu k nami použíwanej *Perlovke*:

	Pamok	Perlovka	Barkonie	Snehurka
Hmotnosť:	130 g/km	118 g/km	180 g/km	150 g/km
Vláken:	2	2	3	3
Krútení:	8/cm	6/cm	11/cm	8/cm
Označenie:	IV	TEX 60x2	60 TEX x 3	TEX 50 x 3
Materiál:	100% bavlna	100% bavlna	100% bavlna	100% bavlna

	Presencia Finca	Yarn Art	Puppets	Anchor Freccia
Hmotnosť:	142 g/km	145 g/km	130 g/km	130 g/km
Vláken:	2	2	2	3
Krútení:	8/cm	7/cm	7/cm	15/cm
Označenie:	№ 8 Perlé	Iris	Perlé 8	8 fb
Materiál:	100% bavlna	100% bavlna	100% bavlna	100% bavlna

Na paličkovanie sa dajú použiť aj iné nite. Odporúčame však používať mercerované (vopred vyžrážané), prípadne opalované priadze. Niekedy môže byť potrebné prispôsobiť veľkosť predlohy k hrúbke nite, ktorú plánujeme použiť.

Pomocné špendlíky sú určené hlavne pre tých, čo nemajú skúsenosti s paličkováním *liptovskej čipky*. Slúžia na zabezpečenie tvaru vzoru, na zamedzenie jeho neželanej deformácie. Použitie pomocných špendlíkov má *dočasný charakter*. Keď za pomocným špendlíkom upaličkujeme plátenko a dostaneme sa k ďalšiemu pomocnému špendlíku, ktorý tiež preplátenkujeme, predchádzajúci pomocný špendlík vytiahneme. *Skúsená paličkárka ich zrejme pri svojej práci nebude používať vôbec.*

Okrem pomocných špendlíkov dávame do pozornosti aj použitie *čalúnnického špendlíka*, ktorým je možné dotiahnuť a upravovať nite podľa predlohy, aby dosadli na svoje miesto. V životnej veľkosti vyzerá približne takto:

Farebné špendlíky na fotografiách v tejto kapitole sme použili pre ich názornosť. V bežnej práci sa nám osvedčili špendlíky s malou hlavičkou, dĺžky približne 30 milimetrov. Odporúčame vopred *vyskúšať*, či špendlíky nemajú tendenciu hrdzaviť. *Zabráňime tak rozhorčenosti po naškrobení čipky.*

Charakteristické znaky liptovskej čipky

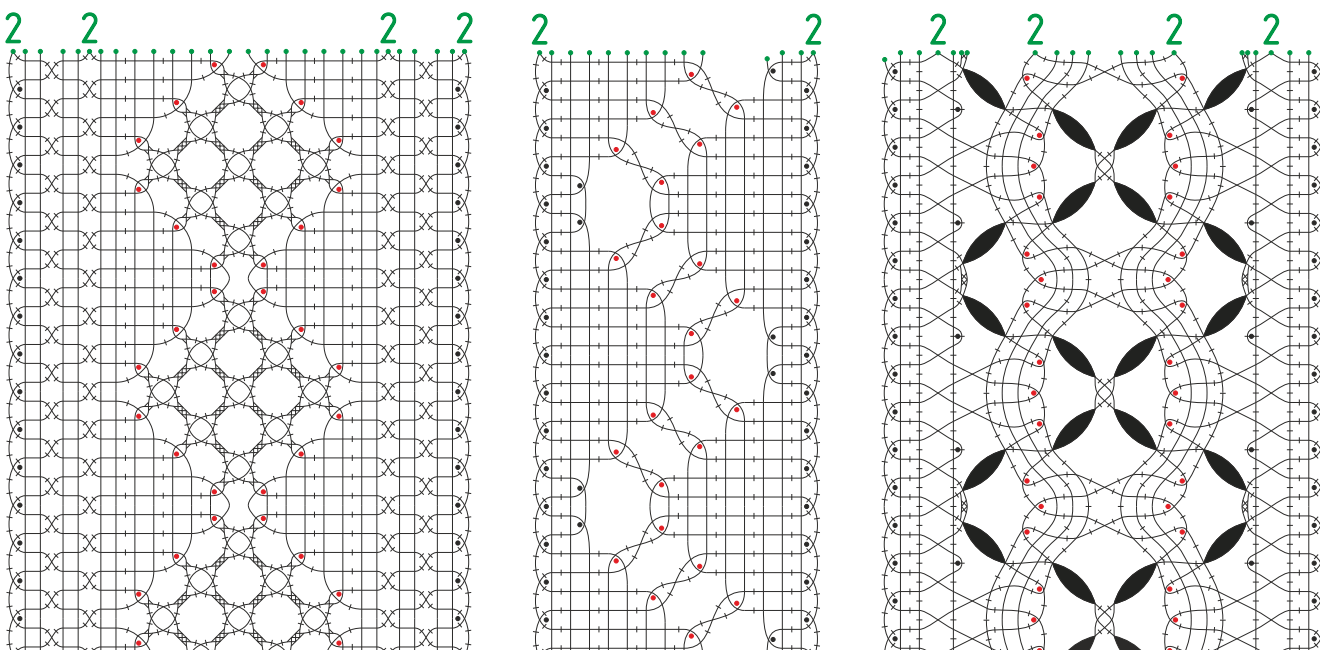
Ženy z *Liptova* paličkovali „na holej babe“ – bez použitia nákrasu. Pravidelnosť vzoru závisela od vôle, skúseností, obrazotvornosti a zručnosti čipkárky. Paličkovali na babe guľovitého tvaru, čo umožnilo čepiec vytvarovať do priestorového oblúka. Keď sa vystrie do roviny, strana čepca s väčším polomerom musí mať väčší počet spojov ako strana s menším polomerom. Pri našich nákresoch v rovine sme sa snažili dosiahnuť pravidelnosť vzoru, takže vznikli malé odlišnosti.

Pri paličkovaní čepca sa naraz paličkovali všetky vzory. Táto technika je veľmi náročná, preto sme ju zjednodušili tým, že sme jednotlivé pásy rozpracovali samostatne.

Pri štúdiu *liptovskej čipky* sme sa stretli s väzbami, ktorých názvy sa už dávno zabudli. Keďže našim cieľom nie je pátrať po ich pôvodnom znení, niektoré väzby sme pomenovali po našom. Prvýkrát ich píšeme „v úvodzovkách“ a ďalej ich už budeme bežne používať.

Pri zhotovovaní *liptovskej čipky* sa používa minimálny počet špendlíkov, ktoré slúžia na prichytenie okrajov čepca. Používalo sa viacero vodiacich párov súčasne, ktoré sa často krížili (s krútením alebo bez krútenia nití), čo spôsobilo ich prechod z jedného motívu do druhého alebo z jedného pásu do druhého. Háčik sa používal len zriedka, a to len pri vypracovávaní zúbkov.

1 Pre liptovskú čipku je typickým pichanie špendlíka pod dva páry na okrajoch čipky. Pre čipkárky, ktoré s liptovskou čipkou nemajú skúsenosti odporúčame používať aj pomocné špendlíky vo vnútornej časti vzoru. Sú umiestnené tak, aby zabezpečili tvar vzoru, zabránili jeho deformácii a uľahčili tak prácu čipkárky. Pomocné špendlíky sa často vyskytujú na miestach zodpovedajúcich pichaniu pod dva páry na okrajoch čipky. Pomocné špendlíky je potrebné zo vzoru priebežne vyťahovať. Predchádzajúci pomocný špendlík sa vytiahne po tom, ako sa prepaličkujeme za nasledujúci pomocný špendlík.

10 Bolo pre nás zaujímavé spoznať spôsob paličkovania zúbkov. Vypracovávajú sa z 2 – 8 párov tak, ako je to uvedené v tomto obrázkovom návode. Tento postup platí pre väčšinu typov zúbkov.

a) Vzor začneme paličkovať v oblasti vrchnej časti zúbkov s ôsmimi párami v smere šípky.

b) Všetky páry zo zúbka musíme prepaličkovať vodorovne cez visiace páry vyznačené oranžovou farbou.

c) Upaličkujeme trojuholník z plátenka.

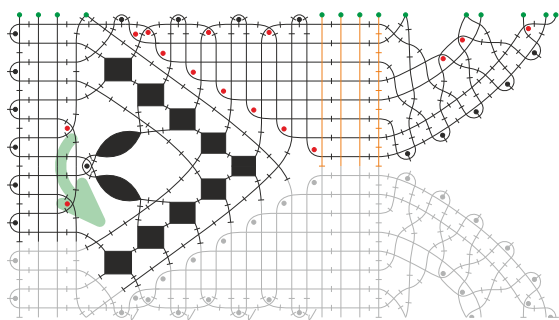
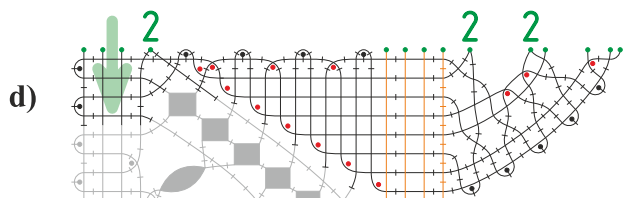
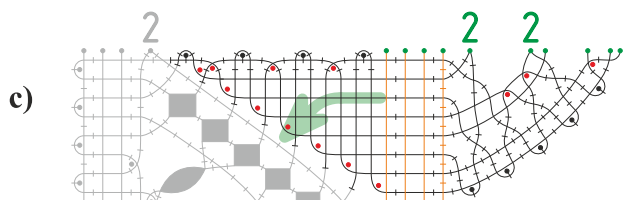
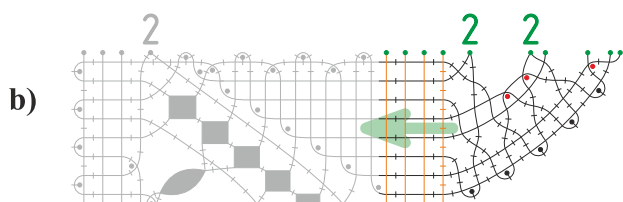
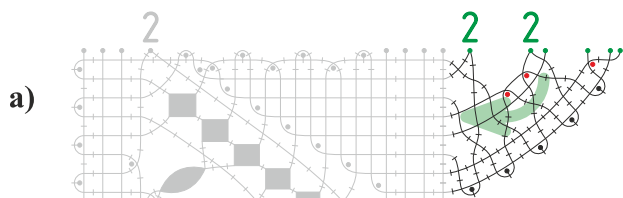
d) Začneme paličkovať zvyšnú časť vzoru.

e) Upaličkujeme päť horných ploštičiek. Pokračujeme horným lístkom, dolným lístkom a zvyšnými ploštičkami.

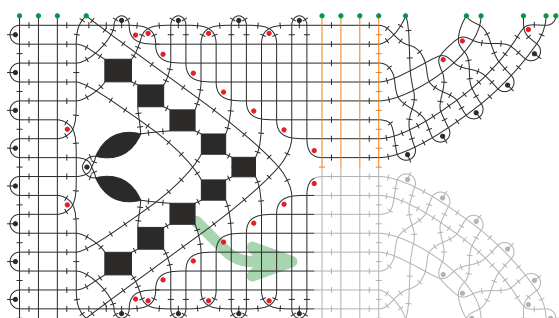
f) V smere zelenej šípky upaličkujeme plátenkový trojuholník.

g) Všetkých 8 párov prepaličkujeme vodorovným smerom cez visiace páry vyznačené oranžovou farbou.

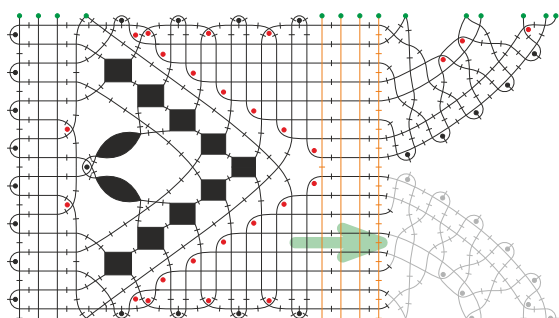
h) Zúbok paličkujeme celý v smere zelenej šípky. Po prepaličkovaní cez oranžový pás sa znovu dostávame do plátenkového trojuholníka. Na vyznačených miestach sa háčikom pripojíme k predchádzajúcemu plátenkovému trojuholníku. Tento postup sa opakuje.

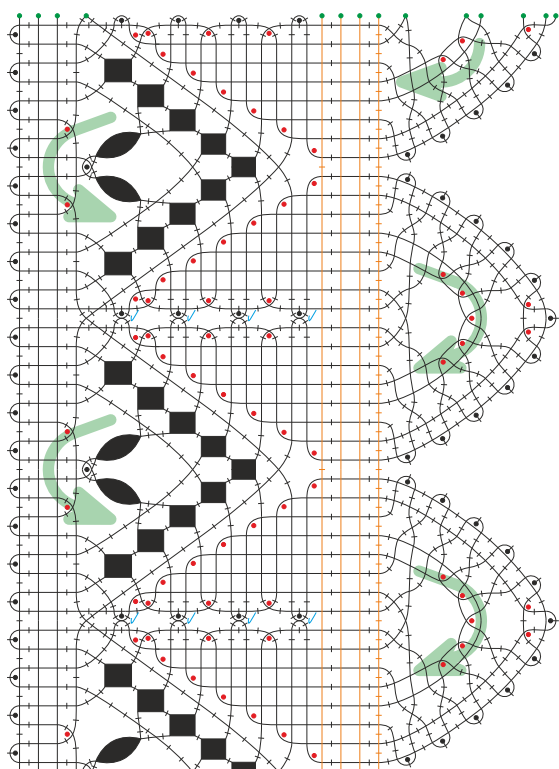
e)

f)

g)

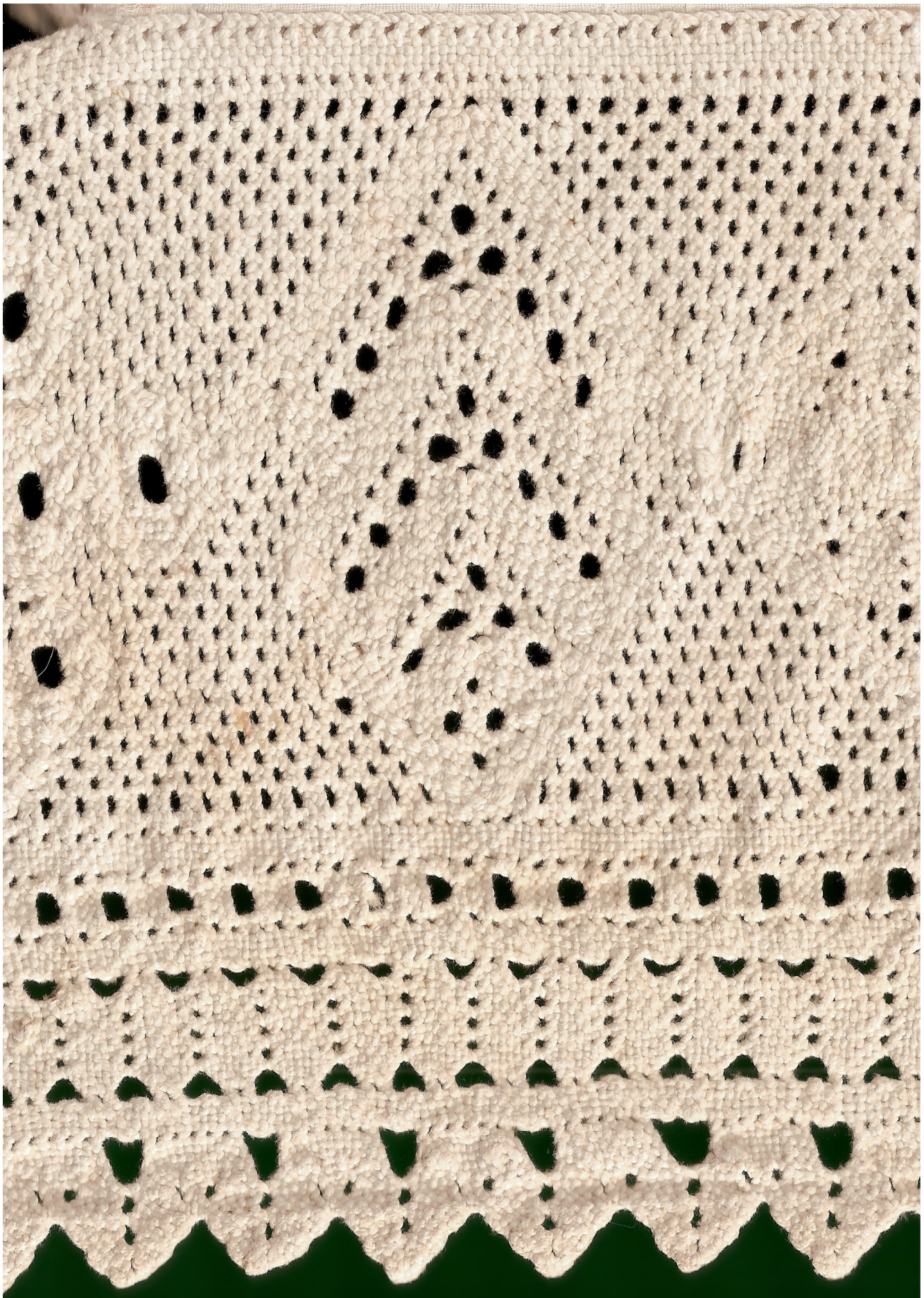

h)

Čipka z čepca č. 6

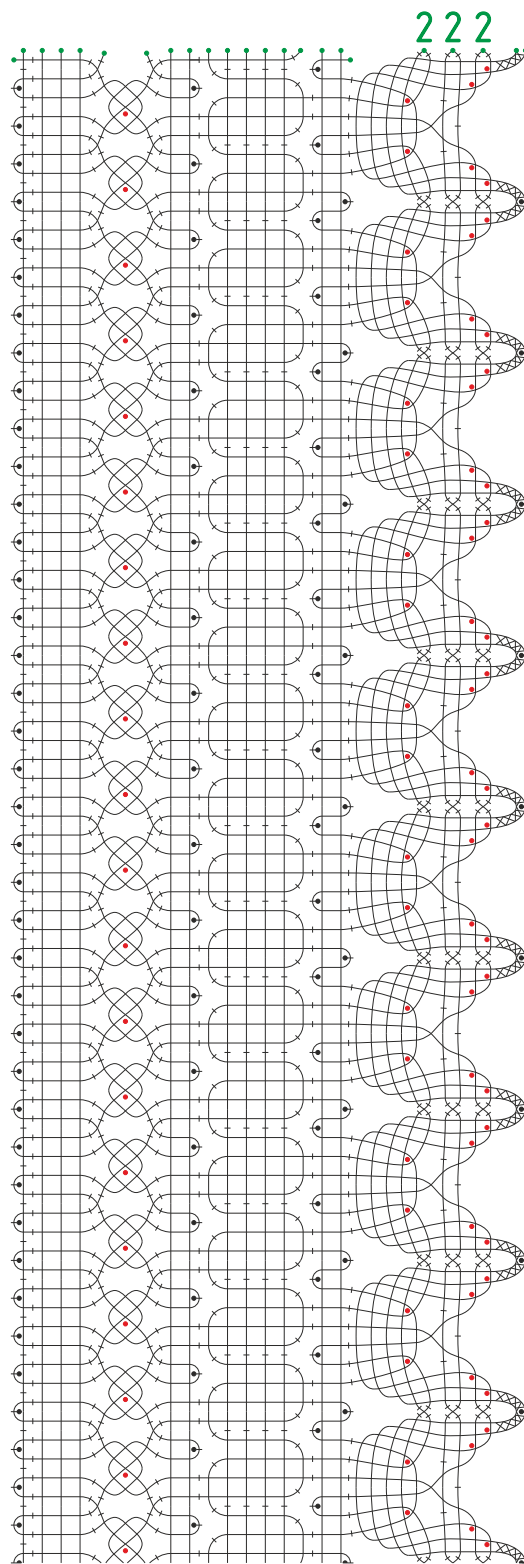
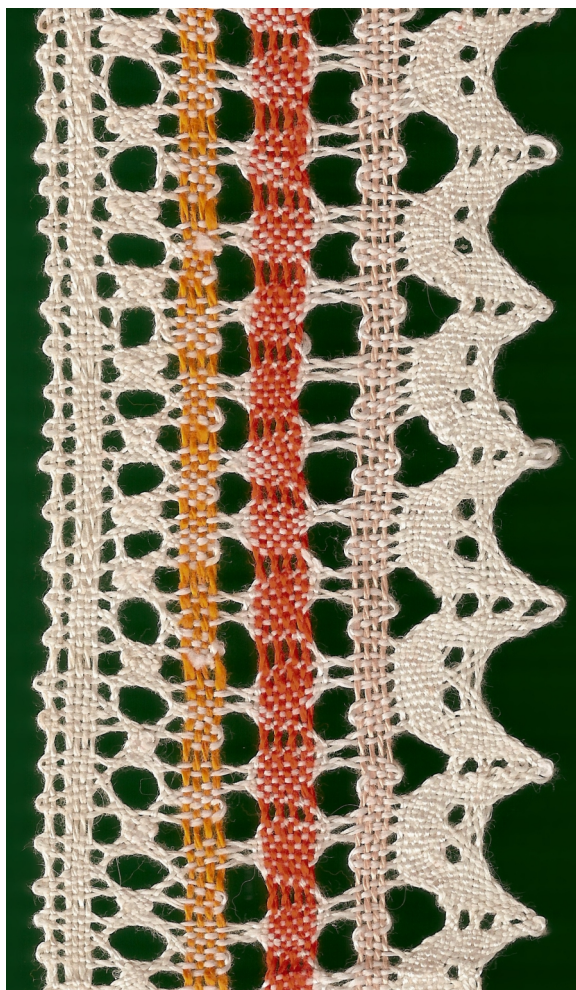
Začiatok 20. storočia

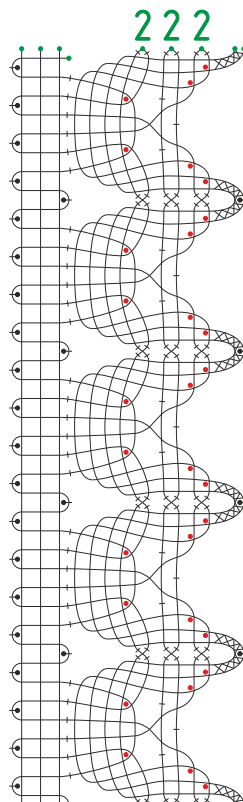
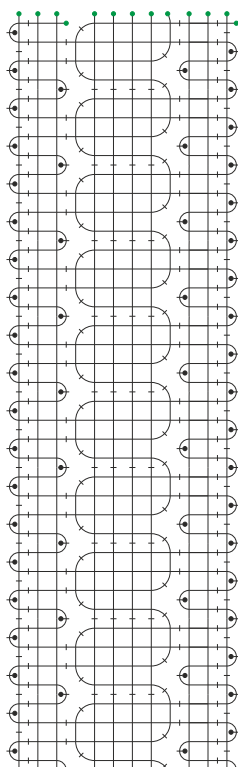
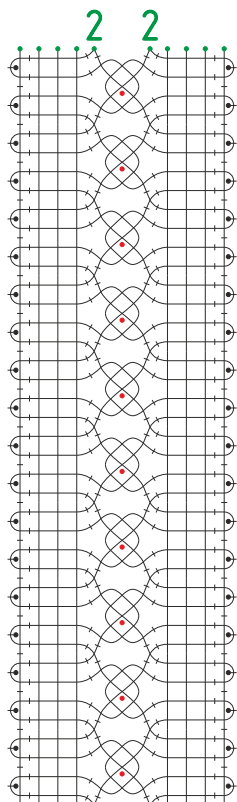
Čipka zapožičaná zo zbierok SNM v Martine, inv. č. 12 880, šírka čipky: 15,8 cm

Vzor A čipky z čepca č. 6

Časti vzoru možno paličkovať aj samostatne:

Počet párov: 26

Použité techniky: plátenko, ažúrka, krútené krížené páry, krútený pár, pichanie pod dva páry, prešmyčka, dvojpárový pletenec

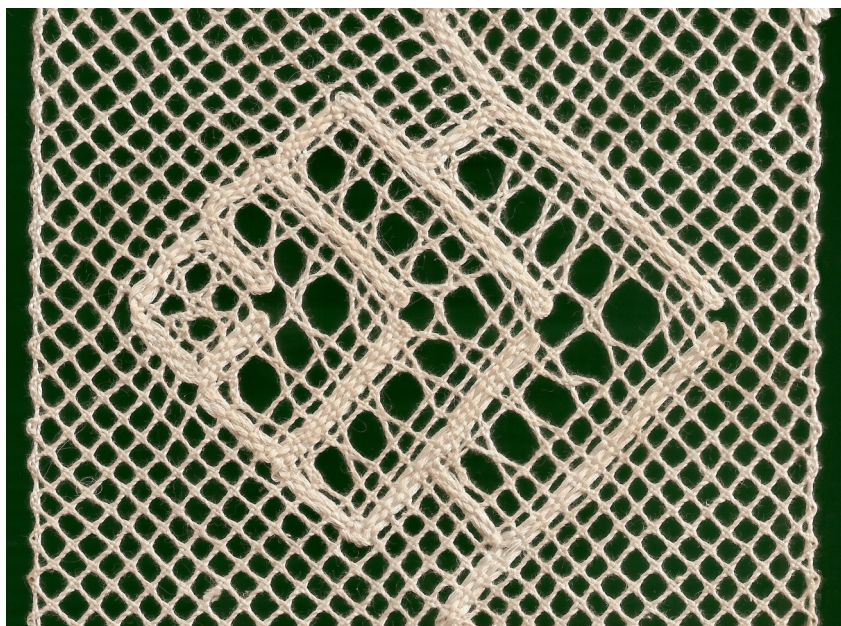
Použitý materiál: perlovka

Ukážku prepaličkovaľa:
Mária Čobrdová

Vzor B čipky z čepca č. 6

Vzor s vkladanou niťou rovnakej farby ako sieťka

Počet párov:

44 + 2 vložené páry

Použité techniky:

plátenko, krútené krížené páry,
kosá dierková väzba - mriežka,
otvorená hrachovinka,
dvoj párový pletenec,
krútený pár, vkladaná niť

Použitý materiál:

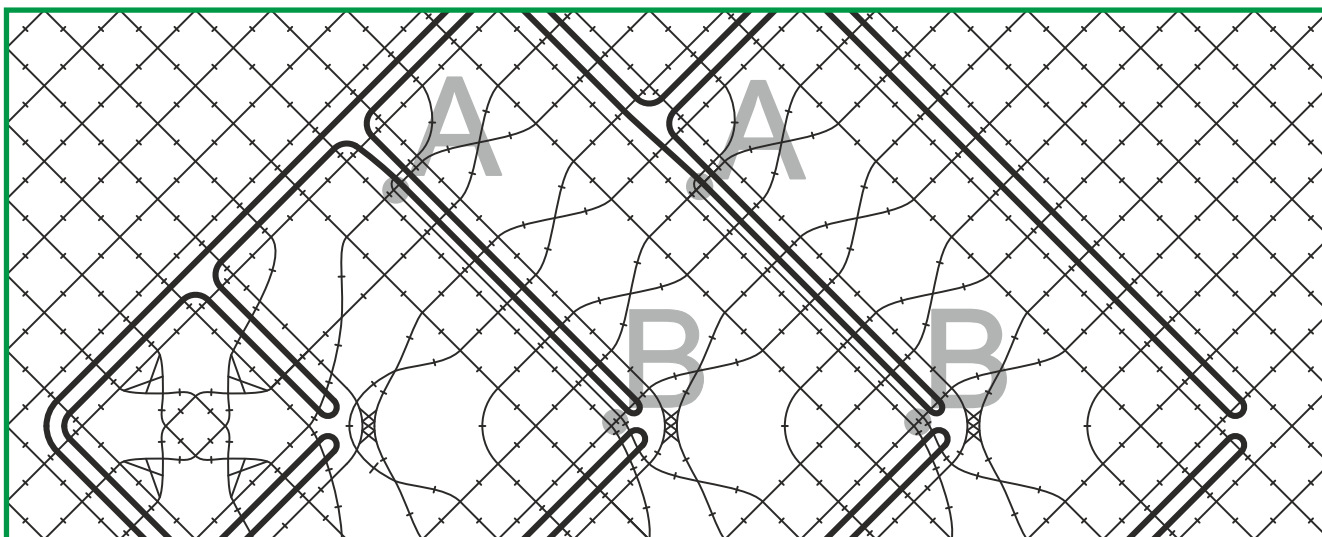
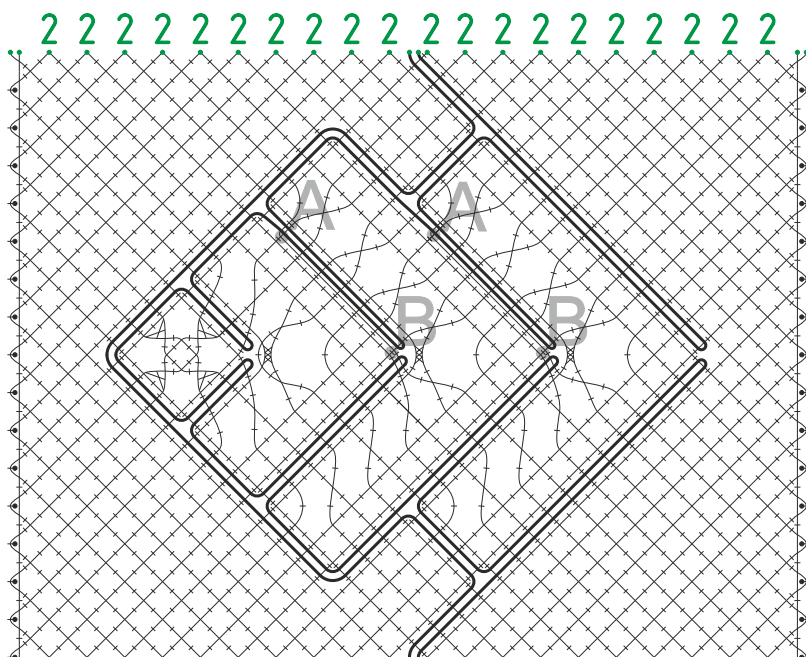
perlovka, mulinka

Ukážku prepaličkovala:

Mária Čobrdová

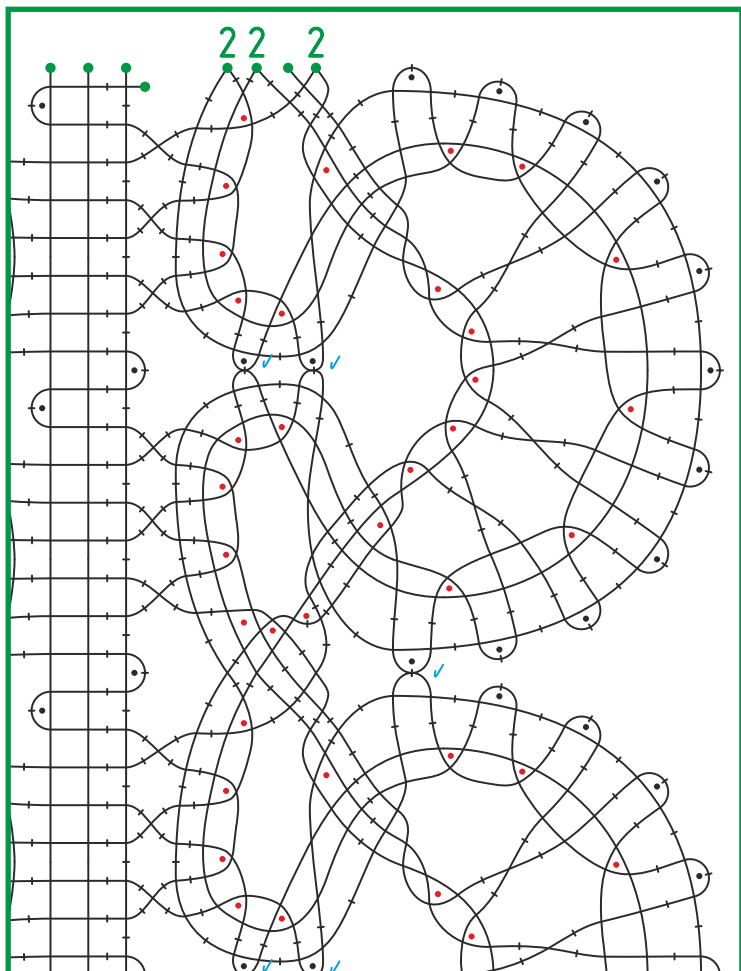
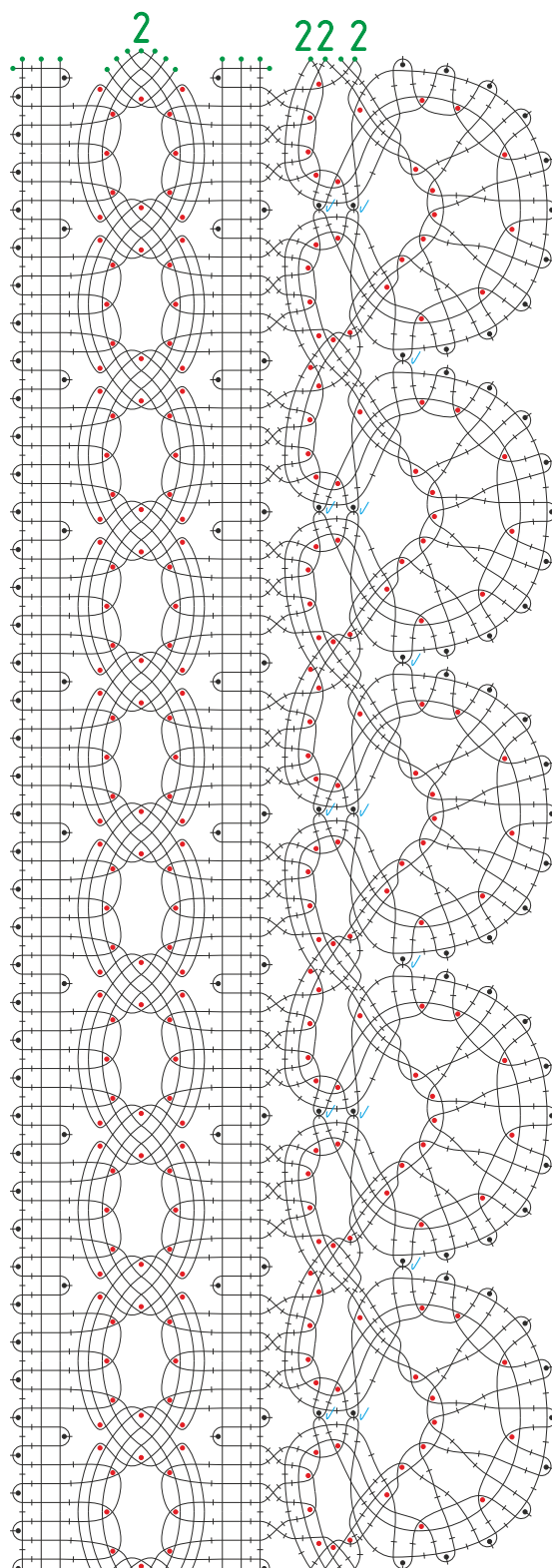
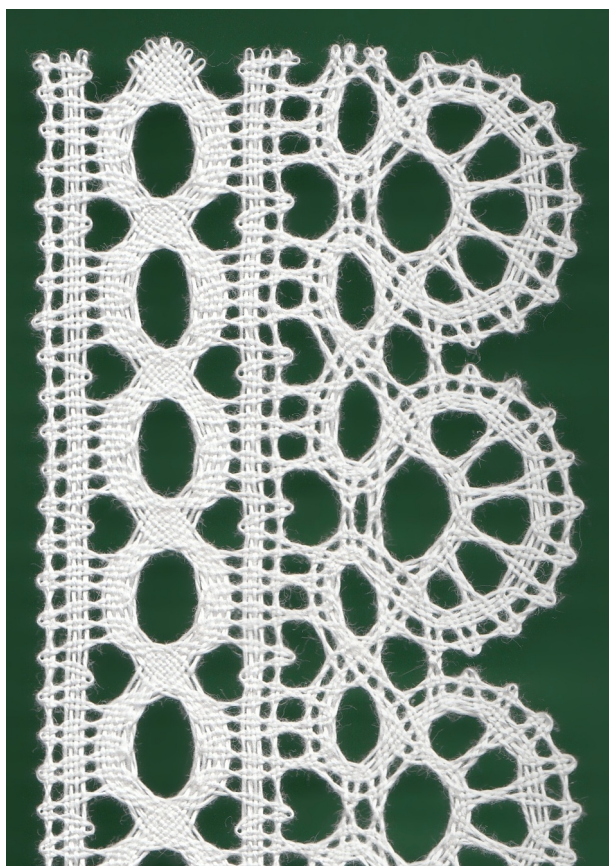
Vysvetlivky k predlohe:

Keď sa dostaneme do bodu **A**, jeden pár akoby zvyšoval. V bode **B** by však chýbal, preto ho v bode **A** pripojíme k sieťke a vedieme spolu s ňou do bodu **B**. V bode **B** tento pár odpojíme od sieťky a opäť ním tvoríme vzor pôvodným spôsobom.

Vzor čipky z čepca č. 8

Okrúhle zúbky

Počet párov: 23

Použité techniky: plátenko, pichanie pod dva páry, krútené páry, krútené krížené páry, prešmyčka, ažúrka

Použitý materiál: perlovka

Ukážku prepaličkovala:
Anna Gašparíková

Anna Štrbáková, 57,5 × 57,5 cm, zhotovené v roku 2004

Autor obrazu: Mária Čobrdová
Názov obrazu: Rodná dedina

Rozmery obrazu: 48 × 66 cm
Obraz zhotovený v roku: 2009

Náročnosť liptovskej paličkovanej čipky spočíva okrem technických prvkov v jej hustote, ktorá veľmi sťažuje presnú identifikáciu vzorov. Čipkárky v pôvodnom prostredí, ktoré túto techniku poznali, už nežijú. Spôsob paličkovania mnohých vzorov na čipkách starých čepcov je už dávno zabudnutý. Jediný spôsob ako znovuobjaviť výrobný postup týchto vzorov bolo dôkladne ich naštudovať pod lupou, rozpletať zachované čipky, každý krok dôsledne zapísať a znovu paličkovať. Rozsiahlu, náročnú a jedinečnú prácu vykonala pani Mária Čobrdová. Po dvadsiatich rokoch neúnavnej činnosti spolu so svojimi spolupracovníkmi predkladá čitateľovi časť výsledkov ojedinelej a zaslužilej práce. Práce, ktorá vzdáva hold fantázii a šikovnosti našim predkom, ktorá prispieva k zachovaniu kultúrnych vzácností. Práce, ktorá nabáda a dáva možnosť súčasníkovi naučiť sa ďalej rozvíjať nepopierateľné hodnoty, ktoré nám v minulosti v tichosti, bez „hlasných fanfár“, zanechala. Veríme, že túto knihu prijmete s úctou k neznámym tvorcom minulých generácií a stane sa Vám pomocníkom k vytvoreniu nových, obdivuhodných diel.